

ІЗ КОМЕНТАРЯ
ДО «ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО СЛОВНИКА»

ЮХИМ МЕЛАМЕД

Як і кожному дослідникові, мені доводиться стикатися в літературі з неточностями й пробілами або відомостями, які потребують певних уточнень. А що деякі поправки й доповнення становлять інтерес і самі собою, то виникла думка об'єднати їх у цикл «Із коментаря до...»¹. Подані далі коментаторські нотатки стосуються «Шевченківського словника».

1. Волховський і Волховська

У першому томі словника сусідять два імені: Волховська Тетяна Густавівна (1763–1853) і Волховський Фелікс Вадимович (1846–1914)². Перша – українська поміщиця, в чиєму маєтку у селі Мойсівці Шевченко бував 1843, 1844 і 1846 року, створивши тоді ж акварельні малюнки «Бал у Волховських» (не розшукані). Другий – російський поет, революціонер-народник, багаторічний сибірський засланець і емігрант, який пропагував Шевченкову творчість і сам перебував під її впливом.

Фелікс Волховський давно входить до кола моїх зацікавлень³, і, природно, виявивши його у «Словнику» поруч зі згаданою Тетяною Волховською, я поставив собі питання: чи не родичі вони? З одного боку, те саме прізвище, з другого – назва Мойсівка виглядала знайомою: десь вона мені вже траплялася. Як виявилось – в мемуарній оповіді Волховського ж «Отрывки одной человеческой жизни», опублікованій 1912 року в петербурзькому журналі

¹ Інші публікації з цього циклу: *Е. Меламед*, «Из комментария к комментариям», *Russian Studies*, 1994, № 1, с. 182–193; його ж, «Из комментария к “Краткой еврейской энциклопедии”», *Вестник Еврейского университета в Москве*, 1995, № 1 (8), с. 199–204.

² *Шевченківський словник у двох томах*, Київ: Наукова думка, 1976, т. 1: А–Мол, с. 135.

³ Про нього, зокрема, йдеться в моїх книжках *Джордж Кеннан против царизма*. «Сибирь и ссылка» *Джорджа Кеннана*, Москва: Книга, 1981 і *Русские университеты Джорджа Кеннана. Судьба писателя и его книги*, Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, 1988.

«Современник». Тут автор розповідає серед іншого, як дитиною гостював у цій самій Мойсівці, розташованій у Пирятинському пов. Полтавської губ., і подає деякі вельми мальовничі подробиці з її минулого:

Когда-то здесь кипела пестрая, махровая, разсыпавшая блески жизнь. На хорах гремел оркестр из крепостных музыкантов. В тридцати шести комнатах двигались толпы разряженных гостей, а между ними — сморщенная, но подвижная, как ртуть, любившая свет, шум и веселье одинокая владелица имения Татьяна Густавовна Волховская, урожденная де-Бальман. На стенах висели дорогие картины; саженные зеркала отражали приезжих за несколько десятков верст красавиц и вертопрахов. Оранжереи поставляли персики, гигантские сливы, ананасы, всякую раннюю зелень и, по желанию, превращали приемные комнаты в тропический зимний сад...⁴

Кому ж належала Мойсівка тоді, коли в ній гостював юний Волховський? Про це також сказано в його спогадах:

Но Татьяна Густавовна умерла. Ее ближайшие родственники, не имевшие прав на имение, на легендарном количестве подвод вывезли из сада и дома все, что стоило вывезти: лучшую мебель, посуду, картины, зеркала, статуи, едва ли даже не выкопали наиболее ценные растения; а Мойсевка перешла к чуждому умершей помещице, дальнему родственнику по мужу, Петру Григорьевичу Волховскому, моему деду по отцу⁵.

Отже, випадкове сусідство у «Словнику» двох Волховських виявилось не таким уже й випадковим, що, гадаю, не позбавлено інтересу як для дослідників Шевченка⁶, так і для біографів Волховського. Щоправда, родинні зв'язки між українською поміщицею та російським революціонером не такі вже значущі – далеко істотнішим є інший зв'язок, завдяки якому вони обоє і потрапили до «Шевченківського словника».

⁴ Ф. Волховский, «Отрывки одной человеческой жизни», *Современник*, 1912, кн. 3, с. 97.

⁵ Там само.

⁶ Від того часу, коли цю нотатку було написано, побачила світ «Шевченківська енциклопедія» з новою і більш детальною статтею про Фелікса Волховського, де, зокрема, згадано і про його перебування в с. Мойсівці (Київ, 2013, т. 1, с. 707–708). У ній, однак, нічого не сказано ані про цей мемуар російського поета-народника, ані про його кровну спорідненість з Тетяною Волховською.

2. «Шляхетний Чацький»

Польський науковець і освітянин Тадеуш Чацький (1765–1813) опинився в «Шевченківському словнику» завдяки фразі з повісти «Варнак», яка свідчить про вельми шанобливе ставлення її автора до творця славнозвісного Кременецького ліцею (на основі якого, до речі, згодом постав Київський університет, нині імені Шевченка):

Мир праху твоему, благородный Чацкий! Ты любил мир и просвещение! Ты любил человека, как нам Христос его любитъ заповедал!⁷

Слова ці герой-оповідач каже під час відвідин Кременця (від ліцею, закритого 1831 року, там збереглися тільки будівлі, де в той час розташовувалася Волинська духовна семінарія). Повідомляючи про цей факт, анонімний автор словникової нотатки додає, що тоді-таки (себто в жовтні 1846 року, під час другої подорожі Україною) Шевченко побував і в Дубні, де поховано Чацького⁸. Тут допущено помилку, якої зумів уникнути коментатор повісти «Варнак» у новітньому академічному виданні Шевченкових творів⁹. Річ у тім, що, хоча Чацький і помер у Дубні (8 вересня 1813 року), поховали його в родовому маєтку Порицьку (нині с. Павлівка¹⁰ Іваничівського р-ну Волинської обл.). Побіжно зазначу, що могила польського науковця не збереглася, а про нього самого на батьківщині ходять лише туманні перекази (в чому автор цих рядків переконався, відвідавши у травні 1990 року колишній Порицьк).

Виникає, однак, питання, що його «Словник» оминає: чому саме у Кременці герой-оповідач вигукнув «Мир праху твоему...»? Так, у Кременці Шевченко міг дізнатися докладніше про діяльне подвижництво Чацького. Його ім'я тут вельми високо шанували. Ще за життя вченого мешканці Волинської губернії піднесли

⁷ Тарас Шевченко, *Повне зібрання творів у дванадцяти томах*, Київ: Наукова думка, 2003, т. 3, с. 145. Про Чацького ширше див.: Ефим Меламед, «Порицький бібліофіл», *Альманах бібліофіла*, Москва, 1978, вып. 5, с. 115–126.

⁸ *Шевченківський словник*, т. 1, с. 336.

⁹ Див.: Шевченко, *Повне зібрання творів*, т. 3, с. 495.

¹⁰ Павлівка фактично становила передмістя Порицька, а що той було зруйновано під час Другої світової війни, то обидва ці населені пункти, згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 квітня 1951 р., об'єднали під назвою Павлівка (*Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т.*, Київ: Головна ред. УРЕ АН УРСР, 1970, [т.]: *Волинська область*, с. 233).

Йому пам'ятну золоту медаль «за труды по распространению просвещения» – один із найкращих витворів знаного скульптора і медальєра Фьодора Толстого (1783–1873)¹¹, а після смерти Чацького на його честь щороку влаштовували урочисту церемонію. Відбувалась вона там, де найдоречніше прозвучали б цитовані повище слова, – у лицейському костелі. Відомо, що в ньому було встановлено золоту урну із серцем покійного освітянина і написом – парафразою з Євангелії: «Ubi thesaurus tuus, ibi est cor tuum» («Де скарб твій, там серце твоє»¹²). Навряд чи автор «Варнака» міг пройти повз цю скорботну реліквію, і швидше за все саме її він мав на увазі, віддаючи данину пам'яті «шляхетного Чацького».

[1996]

З російської переклав Степан Захаркін

¹¹ Э. В. Кузнецова, *Федор Петрович Толстой. 1783–1873*, Москва: Искусство, 1977, с. 53–54.

¹² Пор. Лк 12:34: «Бо де скарб ваш, там буде й серце ваше!» (переклад Івана Огієнка).